

Ελληνες πρόσφυγες μετά την Άλωση

Της ΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΠΑΝΟΠΟΥΛΟΥ

Ιστορικού, Ινστιτούτο Βυζαντινών
Ερευνών-Εθνικό Ιδρυμα Ερευνών

ΟΙ ΑΠΟΔΗΜΪΕΣ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ πληθυσμών ήταν ένα φαινόμενο που είχε αρχίσει πριν από την άλωση της Κωνσταντινούπολης και συνεχίστηκε εντονότερα με τη σταδιακή κατάληψη των περιοχών της ελληνικής χερσονήσου από τους Τούρκους. Τις αθρόες μεταναστεύσεις και μετακινήσεις επέβαλαν οι τουρκικοί εποικισμοί, οι εξισλαμισμοί και οι αιχμαλωσίες.

Η απελπισμένη αναζήτηση ασφαλέστερων περιοχών από τους ελληνικούς πληθυσμούς μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης και η υποδοχή τους από τους κατοίκους των νέων τόπων που εγκαταστάθηκαν, περιγράφεται ανάγλυφα από τον πρώτο μετά την Άλωση οικουμενικό πατριάρχη, Γεννάδιο: «Πάσαι μεν ἡπειροι, πάσαι δε νῆσοι καθάπερ ἄχθος τι μεγα εἰπαιτούντες ἄχρι και νυν δέχονται».

Φυγάδες από την Κωνσταντινούπολη, σύμφωνα με την παράδοση, έφτασαν στη Θάσο, στη Μυτιλήνη, στη Χίο και στην Ικαρία. Άλλοι πάλι κατέφυγαν στην Κύπρο, στη Ρόδο, στην Κρήτη, στην Εύβοια και στην Πελοπόννησο. Αξιόλογο μεταναστευτικό ρεύμα σημειώθηκε και προς τη Δύση, σε πόλεις της ιταλικής χερσονήσου και κυρίως στη Βενετία.

Η άλωση όμως και ο φόβος της επικείμενης κατάληψης των γειτονικών

► *Χριστός Παντοκράτωρ. Φορητή εικόνα (πανί σε ξέλο, 110x79 εκ.) των αρχών του 14ου αι. Αριστο δείγμα παλαιολόγιας τέχνης, την έφερε από την Κωνσταντινούπολη φυγάδας η Άννα Νοταρά-Παλαιολογίνα και τη δώρησε, σύμφωνα με αρχαιακή μαρτυρία τον 1528, στην Ελληνική Αδελφότητα της Βενετίας. Τοποθετήθηκε και βρίσκεται στ' αριστερά της Ωραίας Πέλης του ναού του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων.*

περιοχών ώθησε και τους πληθυσμούς των τελευταίων να μετακινηθούν πανικόβλητοι σε ασφαλέστερα μέρη. Μόνο από τη Λήμνο, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο ιστορικός Κριτόβουλος, *απέδρων... εγγύς που διακόσιοι άνδρες ξυν γυναιξί και τέκνοις, οι μιν ες Κρήτην, οι δε ες Χίον, οι δε ες Εύβοιαν απαχθέντες.*

Στην **Πελοπόννησο** και κυρίως στο Μυστρά εγκαταστάθηκαν πολλές αριστοκρατικές οικογένειες, καθώς και εκπρόσωποι των πνευματικών στρωμάτων της εποχής, φιλόσοφοι και ιστορικοί. Ανάμεσα στους ιστορικούς που κατέφυγαν στην Πελοπόννησο συγκαταλέγονταν και ο Γεώργιος Σφρατζής, ο οποίος αρχικά αιχμαλωτίστηκε, κατόρθωσε όμως μετά λίγους μήνες να εξαγοράσει την ελευθερία του και στη συνέχεια κατέφυγε στην Πελοπόννησο, στην υπηρεσία του δεσπότη Θωμά Παλαιολόγου. Οι πρόσφυγες, φορείς των ιδεών της πρωτεύουσας, έδωσαν νέα πνοή στον πελοποννησιακό χώρο και συνέλεξαν στη δημιουργία ενός πνευματικού και πολιτιστικού κινήματος. Από τις περιοχές της Πελοποννήσου στις οποίες εγκαταστάθηκαν πολλοί πρόσφυγες ήταν οι βενετικές κτήσεις: το Ναύπλιο, το Αργος, η Μεθώνη και η Κορώνη. Οι Βενετοί μάλιστα για αμυντικούς λόγους, προσπαθούσαν να προσελκύσουν τους φυγάδες, προκειμένου να εγκατασταθούν μόνιμα στα κάστρα τους.

Στην **Κύπρο** μετά την Αλωση κατέφυγαν κοσμικοί και μοναχοί, όπως μαρτυρεί ο σύγχρονος Κύπριος ιστορικός Λεόντιος Μαχαιράς. Στο θρόνο του Βασιλείου της Κύπρου την περίοδο αυτή βρισκόταν η Ελένη Παλαιολογίνα, κόρη του Θεόδωρου Β΄ Παλαιολόγου, δεσπότη του Μοριά και ανιψιά του τελευταίου βυζαντινού αυτοκράτορα:

Και έχοντα και εις τους αυγ' επήρην ο άνομος Τούρκος την Πόλιν τη κη' μάϊου, εποίκεν μεγάλην λυπην η άνωθεν ρήγαινα εις την Κύπρον και ήλθαν εις την Κύπρον πολλοί καλοί άνδρες από την Κωνσταντινούπολιν, και πολλοί καλογήροι, και διά να τους αναπάψη, επήρην τον Άγιον Γεώργιον επονομαζόμενον Μάγκανα και έκτισεν και εποίκεν τους μοναστήριν, και εκάρισεν χωργιά και πολλές ρέντες, διά να μνημονεύγεται.

Η βασίλισσα για να ανακουφίσει τους πρόσφυγες φρόντισε να επανιδρύσει τη μονή του Αγίου Γεωργίου των Μαγγάνων στην περιοχή της Λευκωσίας, προικίζοντάς την με πολλά χωριά και κτήματα. Οι Έλληνες πρόσφυγες μετέφεραν στο νησί πολύτιμα βιβλία και διέδωσαν τύπους γραφής, όπως η γραφή του «τύπου Οδηγών». Σε σύντομο χρονικό διάστημα η μονή των Μαγγάνων εξελίχθηκε σε κέντρο αντιγραφής ελληνικών βιβλίων, συνεχίζοντας την παράδοση των εργαστηρίων αντιγραφής χειρογράφων της Κωνσταντινούπολης.

Η **Κρήτη** αποτέλεσε ασφαλές καταφύγιο για πολλούς πρόσφυγες, ευγενείς, λόγιους και κληρικούς. Ο Βενετός ανθρωπιστής Lauro Quirini ανέκρινε πρόσφυγες που έφταναν από την Κωνσταντινούπολη, ζητώντας να μάθει περισσότερες λεπτομέρειες για τα γεγονότα που είχαν διαδραματιστεί.

Σε αναφορά του προς τον πάπα Νικόλαο Ε΄ στις 15 Ιουλίου 1453 μετέφερε την πληροφορία ότι, μόλις εισήλθε ο Μωάμεθ θριαμβευτικά στην Κωνσταντινούπολη, εκδήλωσε μπροστά στους συμπολεμιστές του την πρόθεσή του μετά τη Νέα να υποτάξει και την Παλαιά Ρώμη. Αντίγραφο της αναφοράς του Quirini έφτασε στη Βενετία στα χέρια του καρδινάλιου Βησσαρίωνα, ο οποίος μετέφερε την πληροφορία στις αρχές της πόλης. Αυτές όπως ήταν φυσικό ανησύχησαν και αναζήτησαν τρόπους για την αποτροπή πιθανής τουρκικής επίθεσης.

Τους πρόσφυγες όμως οι βενετικές αρχές του νησιού αντιμετώπισαν με καχυποψία. Επαναστατικές ενέργειες που σημειώθηκαν την περίοδο αυτή στο νησί συνδέονται με την έλευση των προσφύγων, όπως η συνωμοσία του Σήφη Βλαστού στο Ρέθυμνο το 1453. Οι επαναστάτες προκειμένου να εκτελέσουν τα σχέδιά τους επικαλέστηκαν πλαστή επιστολή του Βυζαντινού αυτοκράτορα. Συνωμοτική κίνηση ξεκίνησε και την περίοδο 1460-1462, αναγκάζοντας το Συμβούλιο των Δέκα της Βενετίας να διατάξει τον Δούκα της Κρήτης να διεξάγει μυστική έρευνα για όλους τους πρόσφυγες, ευγενείς, αστούς, ιερείς και μοναχούς που είχαν έλθει από την Κωνσταντινούπολη και την Πελοπόννησο. Οσα πρόσωπα κρίνονταν επικίνδυνα έπρεπε να απελαθούν από το νησί. Οι Βενετοί γενικότερα μετά την Αλωση αντιμετώπιζαν με επιφυλακτικότητα τους ορθόδοξους πληθυσμούς των κτήσεών τους. Αρκετά χρόνια μετά, το 1840, ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Μάξιμος ο Γ΄, σε επιστολή του προς το δόγη της Βενετίας, ανέφερε για τις καταπέσεις που υφίσταντο οι ορθόδοξοι κάτοικοι των βενετοκρατούμενων περιοχών.

Πολλοί Έλληνες μετά την Αλωση, κυρίως πρόσφυγες από τις απέναντι ηπειρωτικές ακτές, ζήτησαν άσυλο στα νησιά του Ιονίου, Κέρκυρα, Κεφαλονιά, Ζάκυνθο και Λευκάδα.

Εγκαταστάσεις Ελλήνων κατά την περίοδο αυτή σημειώθηκαν και σε πόλεις της νότιας Ιταλίας και της Σικελίας. Μεγαλύτερο όμως μεταναστευτικό ρεύμα κινήθηκε προς τη **Βενετία**. Ήδη από τον 11ο και 12ο αι. στην πόλη των δόγηδων είχαν εργασθεί Έλληνες τεχνίτες και καλλιτέχνες, ενώ κατά τον 13ο και 14ο αι. εγκαταστάθηκαν έμποροι, ναυτικοί και λόγιοι. Μετά την Αλωση ο αριθμός των Ελλήνων που έφταναν στη Βενετία αυξήθηκε ραγδαία. Το ρεύμα εντάθηκε με τη σταδιακή κατάληψη από τους Οθωμανούς των κτήσεων της Βενετίας στην Πελοπόννησο και της Κύπρου. Ανάμεσα στους πρόσφυγες που μετά την Αλωση κατέφυγαν στη Βενετία ξεχώρισε η Άννα Παλαιολογίνα Νοταρά, θυγατέρα του Μεγάλου Δουκός Νοταρά, η οποία μετέφερε στη νέα πατρίδα της πολλά κειμήλια, όπως η εικόνα του Χριστού «εν δόξη» με τους Δώδεκα Αποστόλους, έργο του 14ου αιώνα, την οποία δώρισε στην Ελληνική Αδελφότητα Βενετίας.

Οι **παραδουνάβιες χώρες** επίσης είχαν δεχθεί πολλούς Έλληνες πρόσφυγες ήδη από τις αρχές του 15ου αιώνα. Εξάλλου οι ηγεμόνες τους προ-

◀ **Ο βασιλιάς της Κύπρου Ιωάννης Β΄ (1432-1458), ο οποίος παντρεύτηκε σε δεύτερο γάμο (1441) την Ελένη Παλαιολογίνα, κόρη του Δεσπότη του Μοριά Θεόδωρου Παλαιολόγου και ανιψιά του τελευταίου αυτοκράτορα. Η Ελένη, εξαιρετικά δυναμική γυναίκα, ασκούσε τόση επιρροή στο σύζυγό της ώστε ανακηρύχθηκε αντιβασιλέσσα. Μετά την Αλωση, πολλοί πρόσφυγες, ιδιαίτερα μοναχοί λόγιοι, έφτασαν στην Κύπρο και η Ελένη τους εγκατέστησε στο μοναστήρι των Μαγγάνων, λίγο έξω από τα τείχη της Λευκωσίας.**

σκαλούσαν συχνά Έλληνες κληρικούς, οι οποίοι συνοδεύονταν από εμπόρους, τεχνίτες και αρχιτέκτονες. Η Αλωση συντέλεσε στην αύξηση των μετακινήσεων προς αυτές τις περιοχές, ενώ οι ηγεμόνες της Βλαχίας και της Μολδαβίας φρόντισαν να τονώσουν τις σχέσεις των Εκκλησιών τους με το οικουμενικό πατριαρχείο και με τα μοναστήρια του Αγίου Ορους και του Σινά.

Συνοψίζοντας, θα πρέπει να αναφερθεί ότι συνέπειες αυτών των μεταναστεύσεων ήταν η δημογραφική μείωση του ελληνικού πληθυσμού, κυρίως των πόλεων, ενώ νέοι οικισμοί δημιουργήθηκαν σε ορεινές και απρόσιτες περιοχές. Γενικότερα τα φαινόμενα που παρατηρήθηκαν την περίοδο αυτή ήταν:

α) Πύκνωση των πληθυσμών των ορεινών περιοχών της ελληνικής χερσονήσου (Ηπειρος, Μακεδονία, Δυτική Στερεά Ελλάδα, Πελοπόννησος).

β) Μετακίνηση πληθυσμών προς τις λατινοκρατούμενες περιοχές (βενετικές κτήσεις της Πελοποννήσου, Κρήτη, Κύπρο, νησιά Ιονίου, νησιά Αιγαίου).

γ) Μετανάστευση σε πόλεις της Βόρειας Βαλκανικής και του Ευξείνου Πόντου, την Ιβηρία, τη Γεωργία, τον Καύκασο και σε πόλεις της Ιταλίας, κυρίως στη Βενετία. ❀

Πανικόβλητος ο ελληνικός πληθυσμός κατέφυγε σε ασφαλέστερες περιοχές